

3. tétel

Az istenes versek képkalkotásának sajátosságai Ady Endre *Az Illés szekere*n című kötetének *A Sion hegy alatt* ciklusa alapján

1. Jelentősége, irodalomtörténeti helye

Összegző költő: lezárója a magyar utóromantikus lírának és meghatározó alakja a klasszikus modernségnek; a *Nyugat* első nemzedékének vezéregyénisége. A magyar sorskérdések („Mit ér az ember, ha magyar?”) és a modern ember életérzései- nek („Minden Egész eltörtött.”) megszenvedője és hiteles kifejezője. Egyszerre magyar és európai, nemzeti és egyetemes. A költői látásmód megújítója: tematikában, lé- tértelmezésben, gesztusokban és stílusban, verstanban, retorikában és poétikában egyaránt.

Szemléletének meghatározó tényezői: mélyen a magyar történelmi hagyomány- ban áll. Folytatója és újraértője a nemzetfáltásból eredő ostorozó hazaszeretet nagy tradíciójának. (Vö. gróf Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor) „Nekem Ady Endre ostora tetszik.” (Nagy László) A magyar sors szépségét és végzetének teljességét igyekszik megérteni, újraértelmezni és kifejezni a Szent Napkelettől a hunokon és Vazulon keresztül a „párizsi Bakonyig”. Ellentmon- dásokat magába olvasztva egyszerre kötődik a magyar és az egyetemes kulturális hagyományhoz, és használja annak egészét. Kálvinizmus és Ótestamentum, a közös- ségért való lét és a gögös, úri öntudat is sajátja. A magyar messianisztikus küldetés- tudat („Én vagyok az utolsó magyar.”) politikai radikalizmusa, forradalomvárása és a hiábavalóság, a cselekvés reménytelensége is egyszerre jellemzi. Önértelmezésé- nek összetevői: pogányság és kereszténység, „korhely Apolló” és Dionüszosz, mámor és csömör, Nietzsche és Krisztus, vitalizmus, féktelen életszerelem, és – mint egyik cikluscímme is emelt versében vallja – *Istenhez hanyatló árnyék*. (1911)

A zseni felnagyított individualizmusa, Én-imádata Nietzsche hatása, aki korai művében (*A tragédia születése a zene szelleméből, avagy görögség és pesszimiz- mus*, 1872., ford.: Kertész Imre) szembeállítja az apollói (a szépség, a költészet iste- ne) és a dionüszoszi (a bor és a mámor istene) művész és művészet típusát. „Rop- pant ellentét áll fenn a szemléletes, apollóni művészet és a zene, Dionüszosz nem szemléletes művészete között. A dionüszoszi művész először teljesen eggyé válik az ő-s-eggyel, azonos az ellentmondásával, és az ő-s-egy képét azután zeneként, kép és fogalom nélküli zenei visszfényként hozza létre. Az apollóni művész azonban képek- ben, és csakis azokban él, úgyhogy a látszat e tükre megóvja attól, hogy elképzelé- seivel eggyé váljon és összeolvadjon velük. Most, mikor az akaratot a legnagyobb veszedelmek fenyegetik, mentő, gyógyírt tudó varázslónőként most jelenik meg a művészet, a lét borzalmának vagy abszurditásának undorát egyedül ő formálhatja át olyan képzetekké, amelyek élhetővé teszik az életet.” Az apollói megfeleltethető az „örök klasszicizmus” eszményének, amely az „Ismerd meg önmagad!”, „Semmit se túlzottan!”, a harmónia, a szépség és a kép elsődlegességét hirdeti. A dionüszoszi pedig az „örök romantikának”, amely a lázadást és a mámort, a tragikumot és a zene elsődlegességét vallja fontosabbnak. E két elv állandó, noha más módon és szin- ten történő visszatérése mutatkozik meg a korstílusok egymást követő küzdelmé- ben. Az „örök klasszicizmushoz” tartozhatnak: a görög eposzok, a reneszánsz, maga a klasszicizmus és a realizmus. Az „örök romantikához”: a görög tragédia, a középkor,

a barokk, maga a romantika, majd a korstílusok felbomlása után a lázadó irányzatok a klasszikus modernségen keresztül az avantgárdig.

Későromantikus én-ábrázolás, önmitizálás, szecessziós halálvágy és szimbolista látásmód, expresszív erejű versbeszéd és a kötetkompozíció jelentéstöbblete jellemzi. A 19. század második felének klasszikus modern stílusirányzatait (impreszszionizmus, szimbolizmus, szecesszió) saját egyéniségére hangolja át. Költői témái, az ezeket megjelenítő motívumok, és az azokból kibomló szimbólumok egymáshoz kapcsolható és összefüggő rendszert alkotnak. Ady Endre tematikus költő: azonos témájú verseit ciklusokba rendezi, és ezekből építi fel köteteit, ami így többet és mást jelent, mint a versek összessége. A fontos témák visszatérnek, új elemekkel egészülnek ki, a későbbiek visszautalnak, és át is értelmezik olykor a korábbiakat. Ezek megmutatják az életmű sokrétű összetettségét: látomásos tájversek, magyarság versek, szerelmi líra, létharc versek, istenes versek, önarckép versek és ars poeticák, kuruc versek, forradalmi versek, háborúellenes versek. Modernitása mellett kötődik a magyar irodalom legnemesebb hagyományaihoz, amelyek beépülnek egyéni mitológiájába: ilyen a zsidó-magyar sorspárhuzam és a nemzethaláltól való félelem, amellyel egyszerre lesz folytatója a XVI. századi protestáns és a reformkori történelemszemléletnek. A szimbolizmust mitológiával keresztezi, így szimbólumai megfoghatóbbak, mit a francia elődöké. Újszerűsége, hogy erős közéletiség jellemzi, a megújulás nem csupán művészi ars poeticát, hanem társadalmi programot is jelent számára.

Utóélete

Kortársai körében vitát vált ki: érthetetlen és magyarellenés, de mindenki viszonyul hozzá, mert hatása óriási. Nemzet-ostorozó gesztusa még Kosztolányit is fölháborítja. A két háború közötti hivatalosság csak félszívvvel vállalta, de a népi írók a nemzet költőjének tekintik. (Szabó Dezső, Féja Géza, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Németh László). Az Ady-kultusz ellen lépett fel Kosztolányi Dezső (1929), de szinte mindenki Ady védelmére kelt. 1945 után a kommunizmus pártállami diktatúrája igyekezett kisajátítani: Petőfi és József Attila mellett a hivatalos kultusz kiemelt szereplőjévé akarta tenni. Mára egyértelművé vált: szoros összefüggés van Ady publicisztikája és költészete között, és a teljes életművet egységben kell értelmezni és értékelni.

2. Életrajzi mozzanatok

Ady Endre (Érmindszent, 1877. nov. 22. – Budapest, 1919. jan. 27.). Elszegényedett, „hétszilvafás”, kisnemesi családból származott. Apja, Ady Lőrinc, gazdálkodó; anyja, Pásztor Mária református papleány. Ady maga is kálvinista, református vallású. Iskolái: Nagykároly, piarista gimnázium, itt megismeri a római katolikus felekezet világszemléletét is. Zilah: református kollégium. 1896-97: Debrecenben a jogakadémia hallgatója, de tanulmányait nem fejezte be. 1897-től rendszeresen jelentek meg versei és tárcái különböző lapokban. 1900-1903: Nagyváradon lett újságíró. 1903 nyarán ismerte meg nagy szerelmét, Diósy Ödönné Brüll Adélt, akit Lédának nevez. 1904-ben Léda jóvóltából Párizsba utazott, ahol megismerte Baudelaire és a francia szimbolisták költészetét. 1905-12 között nagyrészt a fővárosban élt, de gyakran ellátogatott szülőfalujába és Párizsba is. 1906 elején jelent meg harmadik, de jelentőségében

és hatásában az első, „igazi” Ady-kötet: az *Új versek*. Az 1908 januárjában induló *Nyugat* című irodalmi lapnak vezető költője és főmunkatársa volt haláláig. 1912-ben végleg szakított Lédával; 1915-ben feleségül vette Boncza Bertát, egy erdélyi földbirtokos ügyvéd lányát, akit Csinszának nevez. A háború első éveit főképp a csucsai Boncza-kastélyban töltötték, majd 1917-ben Budapestre költöztek, ahol betegsége fokozatosan súlyosbodott. 1918 végén még elment a Vörösmarty Akadémia ülésére, amelynek elnökévé választották. Kötetei (zárójelben a tényleges megjelenés évével, amely olykor korábbi, mint a köteten szereplő évszám): *Versek*, Debrecen, (1899); *Még egyszer*, Nagyvárad, (1903). Ezek visszhang nélkül maradtak, mert a költői teljesítmény nem érte el a későbbiek színvonalát. Jellemző, hogy a korai Ady-versek címei, ellentétben a későbbiekkel, még nem három szóból állnak. Ez értelmezhető az ősi magyar hitvilág, a mesei hármasság és/vagy a szentháromság számmisztikájának is. *Új versek* (1906), *Vér és arany* (1907), *Az Illés szekerén* (1908), *Szeretném, ha szeretnének* (1909), *A Minden-Titkok versei* (1910), *A menekülő Élet* (1912), *Margita élni akar* (verses regény; 1912), *A Magunk szerelme* (1913), *Ki látott engem?* (1914), *A halottak élén* (1918), *Az utolsó hajók* (posztumusz, 1923.)

3. Ady istenélménye

A gondviselés hit megrendüléséből fakadó modern istenélmény jellemzi. Istenfelfogása mélyen személyes, egyéni, olykor profán, kételkedő, alapvetően istenkereső, ritkábban hitvalló. Gyakran elveszti Istent, majd konokul, szenvedve és szenvedélyesen keresi, hozzá menekül, néhány versében fölismeri, és hitét megvallja. Hite tépázottan modern és zaklatott, ellentétekkel telített. Néhány istenes versének címe is ezt érzékelteti: *Álmom: az Isten* (1907), *Az Úr érkezése* (1908), *Hiszek hitetlenül Istenben* (1910), *Az Isten-kereső láрма* (1910), *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* (1911), *Menekülés az Úrhoz* (1917) Isten és ember összetartozása személyes kapcsolatként vagy annak hiányaként jelenik meg. Isten és a lírai én viszonya a legtöbb esetben ellentmondásos: mind a beszélő, mind az Isten különféle helyzetekben, lélekállapotokban, viszonyokban tűnik fel. A nyelvhasználat sokszor biblikus, régies, archaizáló, vagy épp köznap, lefokozott, profán. A kései istenes versekben gyakori a biblikus intertextualitás, elsősorban az ószövetségi mottó, ami Ady kálvinista isten- és történelemszemléletét jelzi. (*Ésaiás könyvének margójára* (1914), *A szétszóródás előtt* (1914).

Istenképének forrásai: gyermekkori emlékek, ünnepek; a kálvinista istentisztelet és a római katolikus szent mise liturgiája, a zsoltárok és a templomi énekek, a felekezethez tartozás közösségi élménye; a Biblia: az Ószövetség és az Újszövetség szókészlete, példázatai, Krisztus alakja. Ezzel szemben áll Nietzsche (1844–1900), a XIX. második felének meghatározó filozófusa, aki nagyon hatásosan fejezi ki megrendülését a hit feltétlenségében. Egyik fontos művében, *Így szólott Zarathustra – Könyv mindenkinek és senkinek* (1883) a perzsa vallásalapító nevében prófétai stílusban hirdeti az „übermensch”, „az emberfölötti ember” eszméjét. Itt szerepel híres kijelentése: „Még ilyet! Ez a szent életű aggastyán itt a vadonban még nem is hallott róla, hogy *Isten halott!* (...) Kötél az ember, köté az állat és az embert fölülmúló ember között – szakadék felett feszülő köté. Veszélyes átkelés az ember, veszélyes úton levés, veszélyes visszatekintés, veszélyes borzongás és megtorpanás. Szeretem, akik nem valahol a csillagokon túl keresik, vajon mi végre hoznak áldozatot, és miért buknak alá: hanem a földnek áldozzák magukat, hogy a föld az embert fölülmúló

emberé lehessen egykor. Szeretem, akinek élete megismerés, és azért akarja a megismerést, hogy az embert fölülmúló ember élhessen egykor.”

4. **Az Illés szekeren (1908) című kötet képalkotásának jellemzői**

Istenes versei először ebben a kötetben jelentek meg önálló ciklusban, ráadásul kiemelt helyen, hiszen a cím nélküli nyitóvers az egész kötet bevezetője, *A Sion-hegy alatt* című ciklus pedig a verseskönyv első része. Ezt követően minden kötetében folytatja az istenes tematikát. A költemények Istent és a lírai én viszonyát szimbolikusan, metaforikusan és/vagy metonimikusan nevezik meg.

Illés (héb. Eljahu 'Jahve az én Istenem'): Kr. e. IX. században élt, a próféták atyja, akit a zsidók, a keresztények és a muszlimok is tisztelnek. „És lőn, amikor menének és menvén beszélgetének, ímé egy tüzes szekér tüzes lovakkal elválasztá őket egymástól. És felméne Illés a szélvészben az égbé.” (Biblia, 2. Kir. 2:11)

A nyitóvers – **Az Úr Illésként elviszi mind** – belső lélekállapotot alakít át drámai cselekménnyé. Szimbolikus alapellentéte a meleg és a hideg, a tűz és a jég, a Föld és az Ég. „Tüzes, gyors szíveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek.” Az első versszak metaforája a belsőt és a külsőt, a szíveket és a szekereket azonosítja a tüzes közös jegy segítségével: tüzes szívek = tüzes szekerek. Hiszen a lázban égő ember gyorsabban él, szíve szaporábban ver, ezért élete rövidebb lesz, hamarabb magához ragadja az Úr a „tüzes szekéren”, vagyis elhasználódott szívére keresztül. A kiválasztottak, és éppen ezért magányossá váló művészek ők, akiket Illéshez hasonlóan magához szólít az Úr, de nem azonnal, hanem csak a rájuk mért hánykolódó szenvedés után. „Ég s Föld között, bús-hazátlanul / Hajtja őket a Sors szele.”

»**Ádám, hol vagy?**«: a paradicsomból történő kiűzetést idézi, a lírai én időbeli és térbeli érintkezéssel metonimikusan Ádámként értelmezi önmagát, aki megtalálta Istenét. Az *Isten balján* anafóris szerkesztésű, minden versszak első lényegi szava Isten, vagyis az egész szöveg Isten-metaforák halmaza, amely Adyra jellemzően mindent, egymással ellentétes és olykor profán dolgokat is hozzá rendel: „Az Isten: az Én és a kín, / A terv s a csók, minden az Isten.” A *Krisztus-kereszt az erdőn* húsz évvel korábbi, gyermekkori emléket idéz, amikor apját és magát nyakas, magyar kálvinistaként határozza meg, akik felekezetüknek megfelelően bálványimádásnak tekintik a Jézus-ábrázolást, de a zárlatban visszavonja a megvető gesztust. A következő három – *Az Úr érkezése, Imádság háború után, Egy régi Kálvin-templomban* – a korábbi istenkereséssel szemben a bensőséges rátalálás, a megtérés verseiként értelmezhetők. Itt a szenvedő, az önmagával, Istennel és világgal is – itt átvitt értelemben – háborúban, tehát létharcban álló lírai én fölismeri Istenben gondviselőjét, aki támaszt és lelki békességet ad.

A Sion-hegy alatt

A verscsoport tizenöt darabjából ez a hetedik: a költő is kiemelten fontosnak tartotta, ezért helyezte a középpontba, és választotta a ciklus címadójának. A Sion-hegy a jeruzsálemi templom szent helye; a Sínai-hegy (Hóreb) pedig, ahol Mózes találkozott Istennel, és a Tízparancsolatot kapta Izráel számára. Ady a jeruzsálemi hegygel nevezi meg a Sínait, ami azt jelzi, hogy a vers helyszíne és balladaszerű cselekménye is látomás, nem köthető a szövegen kívüli tényleges helyhez. A zárlat meghatározza

és értékeli is a vershelyzetet: „S én ülök / Sírván a Sion-hegy alatt.” A lírai én ön magát siratja, mert költői látomásában a találkozás Istennel – profánul és ironikusan az „Isten-szagú”, a hajnali misére (rorátéra) harangozó, kopott, öreg pappal – létrejött ugyan, de nem ismerte meg. Víziójában már halottnak láttatja magát, mert elkövette a legnagyobb bűnt, az istenfelejtést, a hit elvesztését, pedig gyermekkorában sokat imádkozott hozzá. Ady megrendítő erővel ábrázolja Nietzsche és saját tapasztalatát: „Isten halott”. De ez egyben fájdalmas hiányt is jelent, mert helyette nincs semmi, csak a nihil, az üresség; és éppen e kettősség feloldhatatlan bizonytalansága adja a modern istenélmény mély tragikumát. Erről így vall: „Batyum: a legsúlyosabb **Nin-csen**, / Utam: a nagy Nihil, a Semmi, / A sorsom: menni, menni, menni / S az álmom: az **Isten**.” Látható, hogy a rím elhelyezésnek is fontos üzenete van. (Álmom: az Isten) A hitre jutás érzelmi szükséglete és racionális lehetetlensége a kétségbeesés és a kételkedés oka, amit legtömörebben a paradoxonok állítások érzékeltetnek. Ez a retorikai alakzat azonban nem kizáró ellentétet, hanem csak látszólagos ellentmondást érzékeltet, vagyis a kijelentésben szereplő állítások egyszerre igazak, érvényesek és létezők. „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy”, tehát Isten **egyszerre „van” és „nem van”**. Vizuálisan jól érzékeltethető ez a dialektikus logikai kettősség a törlésjel alá helyezett szóval, amely egyszerre állítja és tagadja a megnevezettet: ~~Isten~~. (Szeress engem, Istenem)

A ciklus második felében is folytatja Isten metaforikus, szimbolikus meghatározását. Profán iróniával „borzasztó Cethalnak” nevezi, akinek síkos hátáról lecsúszik a lírai én, mert Isten tréfál és játszik vele, hiszen folyamatos bizonytalanságban tartja léte és kegyelme felől (A nagy Cethalhoz). Vagy „vidám Istennek” minősíti, aki megmutatja, hogy a halált is az élet részének kell tekinteni (A vidám Isten). Vagy „éji árnyéknak” érzékeli (Az éjszakai Isten), aki „csók-ostorral” bünteti őt az asszonyok szerelmében (Uram, ostorozz meg). Vagy amikor „az Isten, az ős Élet” (Az Isten hasonája), tehát maga az éltető erő, aki „a folyásnak akarója” (Isten, a vigasztalan). Ez utóbbi a ciklus záróverseként visszaüt az *Isten balján* című költeményre, így keretet ad a verscsoportnak. Motivikusan ugyanis megismétli a parttalan, mindent magába foglaló Isten képzetét, amely jól mutatja, hogy Ady istenfogalma nem teológia gyökerű, hanem egyéni, költői képekben megalkotott, és csak ezek segítségével megismerhető nyelvi minőség, amely azonban minden elemével a létre vonatkozik.

Gyakorlófeladatok

1.

Milyen poétikai eszközökkel, retorikai alakzatokkal és költői képekkel ábrázolja Ady Endre személyes istenélményét *Az Illés szekerén* című kötetének *A Sion hegy alatt* című ciklusában? Néhány vers részletes elemzésével igazolja vagy cáfolja, igaz-e Ady önértelmezése Istenhez fűződő viszonyában!

„De annyi religio [vallás], igazi Isten-vágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma. Borzasztóul szeretnők igazi alakjában meglegelni az Istent, s az írók még természetesen türelmetlenebbek és idegesebbek a keresésben, mint a filozófusok. (...) Szabadgondolkodó vagyok, s ha ki

nem dobtak azóta, választmányi tagja a magyar szabadgondolkozóknak. De nem ismerek szebb szabadgondolkozást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást. Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyebbülésére.”

(Ady Endre: Isten az irodalomban, részletek, Nyugat, 1910. február 1.)

2.

Mutassa be a lírai én és az általa alkotott istenképzetek viszonyát és gesztusikat! Válaszában reflektáljon Németh László megállapításaira is!

„Ady Endre (...) váratlan a Sion hegy alatt áll s hitetlenül is hinni akar. Szüksége van egy ős Kajánnál hatalmasabb vitázó társra, valakire, kitől végső fokon kérhet számon halált és életet. Miféle Isten az Adyé? Nem zsoltár és könyörgés meghallgatója, aki az emberek ügyeivel bíbelődik. Öt-hat világot küld egyszerre semmibe s kérlelhetetlen folyamú, akár az élet. Nem szereti a túlságos jókat, a kanyargós eszűeket, de a zsenit mégis ő akarja, mert a zseni mélyebb és messzibbről jövő akarata a világnak, titok, mint maga az Isten. (...) Úgy áll Ady az Istennel szemben is, ahogy a kedvesével szemben állt. Szeretett, mert szüksége volt a szerelemre. Hisz, mert szüksége van a hitre. A vallás szubjektív része kell neki, bele akar fűródni egy nagy ismeretlen ölbe. S amint a kedves előtt is megjátszotta férfi s nő viszonyának minden gesztusát, Isten előtt is eljátssza a haragos számon kérőtől a megjuhászodó, karácsonyi verset éneklő gyermek Isten hitéig Isten és ember minden lehető viszonylatát. Fikció ez az Isten s nem Ady életébe hajló valóság. De amint tágul, bővül a jelentése, összefoglalja az összes Ady-szimbólumokat, tisztább láthatárt nyit az Ady-líra elé.”

(Németh László: Az Ady-pör, 1927.)

4. tétel

Filozófiai kérdések, műfaji, nyelvi sokszínűség Babits Mihály *Levelek Irisz koszorújából* című kötetében

1. A szerző jelentősége, irodalomtörténeti helye

A századelő magyar költészetének egyik megújítója. A népnemzeti irányzatot azonban másként haladja meg, mint Ady Endre. Költői indíttatása filozófiai érdeklődésből ered – célja az objektív (tárgyas) líra megteremtése. Költőként elsősorban az alapvető filozófiai kérdések érdeklik (ember és világ, lét és nemlét, a megismerés és a kifejezés határai, lehetőségei).

Költészetében viszonylag kevés az életrajzi elem, és érzelmi telítettsége is más, mint amit a közönség és a kritika megszokott. Végigkíséri pályáját az a kritikai általánosítás, mely szerint rideg poeta doctus, mesterkélt költő.